

Čeněk Zíbrt, *Veselé chvíle v životě lidu českého*,

Praha, Vyšehrad 2006, 638 s.,

ISBN 80-7021-624-7

V kontextu české historiografie spojujeme osobnost Čeňka Zíbrta (1864–1932) především s představou zakladatele *české kulturní historie*, utvářející se v našem vědeckém prostředí na konci 19. století v opozici k pozitivistickému dějepiscectví, které se orientovalo výhradně na dějiny politické, vojenské a diplomatické, neboť právě jejich předmět a povaha dochovaných pramenů nejlépe vyhovovaly noetice pozitivismu. Jelikož kulturní historie obracela zájem historiků k „faktům ze všech oborů lidské a společenské aktivity, především k faktům týkajícím se hromadných a zdánlivě banálních projevů všedního života lidu, které ve svém souhrnu dávají představu o vlastním jádru historického procesu“,¹ měla se stát plnohodnotnou alternativou výzkumu jedinečných a neopakovatelných faktů a zároveň měla přispět k celistvému poznání lidské minulosti. Ačkoli Zíbrtova činnost byla velmi bohatá, působil rovněž jako editor starých textů, bibliograf a organizátor výzkumu v oblasti folkloristiky a etnografie, veškeré jeho aktivity nakonec směřovaly k *všeobecné kulturní historii*, byl jejím neúnavným badatelem, ale i teoretikem, stal se jejím docentem a posléze i profesorem. Roku 1892 publikoval Zíbrt zásadní programovou studii *Kulturní historie, její vznik, rozvoj a posavadní literatura*, kde se pokusil přehledně vyložit předmět, cíle i metody nově se ustavující historické disciplíny.²

Publikovaná práce vyzněla však v mnohém především jako apologie kulturní historie, jež se setkávala s mnohými obviněními, nejčastěji z nedostatečného odbornictví, nedotvořené metodologie a nesystematického výzkumu. Zíbrt upozornil, že nařčení z planého odbornictví, orientovaného na „nesčíslné množství drobných detailů, jež nemohou být srovnány a seřaděny v pěkný obraz“, je v podstatě útokem kritiků do vlastních řad, neboť s podobnými, ne-li identickými projevy se lze setkat i u politické historie: „historie politická beze studia detailního a specializované práce vědecké také by neobstála. Všimá-li si kdo třeba jen povrchně obrovsky vzrůstající literatury historie politické, pozná, do jakých detailů v různých monografiích látka historie politické je zpracována, a přece ve všech

1 FRANTIŠEK KUTNAR, JAROSLAV MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscectví*, Praha 1997, s. 410.

2 ČENĚK ZÍBRT, *Kulturní historie, její vznik, rozvoj a posavadní literatura*. Praha 1892.

detailních studiích těch věda sama nezaniká, neutone, ba naopak z monografického bádání čerpá a těží ve svůj prospěch.“ Připomíná dále, že politickým dějinám ve srovnání s dějinami kulturními se historikové věnují mnohem déle, což jim ale nebrání, aby jednotlivé otázky svého oboru neustále zpřesňovaly a prohlubovaly dalším studiem.

Předmětem kulturních dějin jsou pak podle Zíbrta „život a poměry nepolitické, přesně nesouvisící se vznikem a politickým rozvojem skupin státních, poměry a zjevy v určitých případech pro děje politické snad i bezvýznamné, ale pro dějinný rozvoj vzdělanosti a osvěty národů, lidstva důležité jako život politický, někdy také ještě důležitější“. Ukazuje dále, že jde sice o nauku mladou, která doposud není pevně ukotvena v systému věd, nemá dotvořené metody a pevně stanovený *pojem, úkol a meze*, která se však ničím neliší od sociologie, antropologie a etnologie, *mladých posud nehotových věd*. Zíbrt vyslovil rovněž definici kulturní historie, jež ve své podstatě dokazuje, že nejde o konkurenční model, jímž by byla ohrožena historie politická: „Kulturní historie líčí dějiny kultury: s příslušným zřením na působení přírody vykládá vznik, rozvoj a zároveň obapolné styky i svazky všelidských duševních i hmotných jevů života společenského – mimo vznik a pragmaticky vysvětlovaný rozvoj společenských celků, organizujících se v státy, čímž se obírá historie politická.“ Takto naznačená kulturní historie se zabývá výhradně nepolitickými složkami dějinného vývoje, jež jsou vysvětlovány z hlediska sociálního, proto čerpají kulturní historikové mnohé poznatky ze sociologie, a přírodního: proto se často obracejí rovněž ke geografii. Zkoumají pak výhradně „duševní jevy, např. bájesloví (spojené s ním starodávné obyčeje, obřady, hry, slavnosti, pověry a také přžitky toho všeho v době moderní), rozvoj náboženských názorů, vědy, umění, školství, stav mravní apod.“, a hmotné jevy, tzn. „zevnější stránku kultury, tedy: obydlí, jeho úpravu, domácnost, její zařízení, nářadí, život v domácnosti, jídla a pití, kroj a stroj, výrobky řemeslné apod.“.

Ačkoli byla kulturní historie disciplínou skutečně mladou a doposud nedotvořenou, jak Zíbrt sám přiznává, neubrnil se tomu, aby naznačil její jistou vnitřní diferenciaci, když provedl rozdělení na kulturní dějiny všeobecné, tzn. dějiny světové kultury vůbec, a kulturní dějiny speciální, tzn. „líčení rozvoje veškeré kultury u některého národa nebo kultury v některé době nebo na monografické líčení dějinného rozvoje některé skupiny jevů kulturních vůbec, např. dějiny pověry, dějiny školství, dějiny kroje, dějiny lidových obyčejů, zvyků, zábav, obřadů apod.“. Je třeba poznamenat, že právě výzkum a shromažďování materiálu k poslednímu vymezení kulturních dějin speciálních se stalo Zíbrtovi celoživotním badatelským úkolem.

Jestliže podal Zíbrt ve svém teoretickém spise *Kulturní historie, její vznik, rozvoj a posavadní literatura* poměrně obstojné důkazy o vědeckosti oboru a jeho opodstatnění, a dokázal jej tak obhájit proti kritickým připomínkám ze strany historiků

dějiny politických, poněkud méně zdařilá byla jeho argumentace vedená ve prospěch jejich metodologické výbavy. Upozorňuje, že nelze vytvořit obecné schéma, podle něhož by mohl postupovat každý kulturní historik: „Látka kulturně historická je příliš pružná, než aby mohla být narážena od každého na stejné brdo a strnulou tutéz formu. [...] Pokud se týče postupu v bádání kulturně historickém, zdá se mi, je nesnadno a snad i nemožno určit in theoria pevnou nějakou normu, od které nebylo by kulturnímu historikovi dovoleno uchýlit se napravo ani nalevo.“ Zdůrazňuje především nemožnost stanovit pevný postup, jehož by mohli užívat historikové *kulturních dějin speciálních*, které zahrnují v sobě takřka nekonečné množství rozmanité dějinné látky: „Jak má postupovati v jednotlivých případech praktických, není možná teoretickým výměrem přesné koleje vymeziti a určitou dráhu předepisovati, zejména kulturním historikům, kteří se obírají dějinami speciálními. Cesty, jimiž docházejí cíle, nebývají tytéž. Často jednotlivé, různé látky nesnesly by nikterak nehybné teoreticky zosnované formy, do níž by všechny měly být vpraveny a vtěsnány.“

Navzdory těmto omezením však vyjadřuje představu *jednotného přirozeného postupu*, který by respektoval povahu materiálu, s nímž historik pracuje. Každému abstraktnímu výkladu tak předchází důsledná heuristika, „než se pokusí historik kulturní vylíčiti, nakreslití úplný, souměrný, ladný obraz rozvoje kulturního v některé době nebo kulturního rozvoje vůbec, musí napřed shromážďovati potřebný, důležitý materiál, zrnko po zrnku (ač-li již není sebrán) a jednotlivé detaily pečlivě prostudovati, musí konati studie přípravné k té či oné skupině na onom obraze. Detailní studie ty ukládá napřed do odborných monografií, kde může studovati všechny rozvláčné podrobnosti sebraného materiálu, podrobnosti, jež by na obraze onom celkovém zbůhdarma rušily svou kvantitou a přitom často svou nepatrností, ba někdy zbytečnou malicherností soulad jednotlivých skupin. Zastiňovaly by zlatou nit, která z celistvého pásma líčení celkového vyniknouti má jasně, totiž postup rozvoje kulturního.“ Z této představy přirozeného postupu kulturního historika vyplývá jasně Zíbrtovo pojetí soudobé kulturní historie. Nachází se teprve ve fázi, jež má budoucím badatelům připravit materiál, na jehož základě by bylo možné vybudovat abstraktní výklady kulturního vývoje, ať už všeobecného nebo speciálního.

Zíbrt hovoří o *skupinách*, jež jsou umístěny *na obraze z kulturních dějin*. Nejde mu však jen o jejich mechanické spojení, požaduje, aby postiženy byly jejich vnitřní souvislosti: „vzájemné styky, vztahy příčinné svazy jednotlivých jevů kulturně-historických a duševních nebo hmotných, aby jednotlivý jev nebyl zdánlivě osamocen, aby náhle se tu nevyskytoval beze vší vysvětlitelné příčiny a pochopitelné souvislosti s jinými souvěkými jevy“. Dále je třeba brát v úvahu i zapojení do vztahů tzv. vnějších. Každý jev musí být vztažen ke kulturnímu proudu své země a ten zase ke kulturním proudům zemí vedlejších atd. „Země spolu sousedící nejsou

ostrovy, izolované širým oceánem od souvěkého světa, izolované od vlivu a proudů kulturních poměrů současných.“ Z toho vyplývá základní povinnost kulturního historika zabývajících se kulturními dějinami speciálními: alespoň zevrubně se seznámit s kulturními dějinami všeobecnými. Zde je, myslím, třeba ocenit kvalitu Zíbrtova historického myšlení, neboť naznačený postup dokazuje jeho schopnost pojímat zkoumané jevy v co možná nejširším kontextu všeobecných dějin, čímž výrazně přesahuje tradiční rámec domácí historiografie, jež v té době zůstávala takřka výhradně omezena na dějiny národní, což vedlo nejednou k jejich přeceňování. „Teprve potom zosnuje [historik kulturních dějin speciálních] vhodné, vysvětlující pozadí k svému obrazu rozvoje kulturního; teprve potom naváže vhodně a připočte, co vlivem cizím, kulturními proudy z ciziny, ať ze sousedstva přímo či odjinud, z dále bylo zaneseno, na vrub cizích vlivů – ale zato pak tím účinněji a důrazněji vytkne a směle před každým a spravedlivě obhájí, co naproti tomu v kultuře cizího nikterak nebylo, co bylo výtěžkem snah a činnosti samostatné, výsledkem rázovitého rozvoje domácího. Toliko přehlednou aspoň znalostí všeobecných cizích poměrů kulturních, jejichž vliv možná předpokládati, přirovnávacím studiem a pak rozlišením budou náležitě vyšetřeny, objasněny a před soudnou stolicí kritiky vědecké docela bezpečně zjištěny kulturní zjevy původu ryze domácího.“

Zíbrtova široce pojatá představa kulturních dějin se však otevřeně hlásila jen k jediné vědecké metodě. Tou byla metoda srovnávací, na jejíž úspěšné využití v jiných oborech Zíbrt odkazuje. Vidí v ní první a nezbytný předpoklad kulturně-historického studia, neboť „historik jsa obrněn metodou přirovnávací, může pravdivě a jedine s jistotou luštití záhady v dějinách kulturních“.

Naznačenému metodologickému konceptu se dokázal Zíbrt přiblížit v některých svých pracích, např. *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prouštonárodní, pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk* (1889), *Dějiny kroje v českých zemích do válek husitských* (1892) nebo *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z 8. století* (1894), které jsou srovnávacími studii sledovaných jevů. Zkoumanou problematiku v nich autor začleňuje do širšího kontextu, ukazuje, jak dílčí momenty kulturního vývoje jsou složkou vyššího celku – systému. Tyto práce vznikaly s cílem vytvořit vědecké monografie, v nichž by zkoumané jevy byly poznávány a vysvětleny z hlediska vzájemných vztahů, vnitřních i vnějších vazeb.

Poněkud jiný charakter má rozsáhlé dílo *Veselé chvíle v životě lidu českého*, v němž autor zpřístupnil čtenářům bohatý materiál týkající se způsobů a projevu zábavy, oslav a her venkovského lidu v Čechách a na Moravě. Původně devět samostatných svazků s touto tematikou publikoval Zíbrt v letech 1910–1911 v rámci edice *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Myšlenkou na jejich souborné vydání se začala ještě v prvorepublikovém značně pluralitním kulturním ovzduší zabývat Zdena Hochová-Brožíková, někdejší Zíbrtova spolupracovnice, která provedla

nezbytné redakční úpravy a dílo připravila k publikování, jež však znemožnila složitá protektorátní situace. Teprve roku 1950 přistoupilo nakladatelství Vyšehrad k jeho realizaci. „Při bližším srovnání redakce Hochové-Brožíkové s původními svazky neunikne, že Zíbrtův text zpřehlednila a aktualizovala. S ohledem na dobové poměry jej především jazykově upravila: zastaralé výrazy a vazby nahradila novějšími, některé formulace vynechala nebo drobně upravila (...) a vyřadila údaje či pasáže, které podle ní zřejmě poněkud narušovaly jednotný ráz výkladu. [...] Pro větší přehlednost také přerозdělila kapitoly a podkapitoly, popřípadě zestručnila jejich názvy. [...] Některými svými zásahy se redaktorka snažila prohloubit Zíbrtův text, obohatit o cenné záznamy písní nebo doplnit o některé údaje, např. o lokalitu, z níž pochází určitá píseň. [...] Všechny tyto úpravy nemění koncepci a kulturu Zíbrtovy práce a jen zvýrazňují provázanost jednotlivých obyčejových projevů.“⁴³

Uvedené redakční zásahy Zdeny Hochové-Brožíkové respektuje i druhé vydání Zíbrtovy pozoruhodné práce, které pro Vyšehrad opatřila předmluvou Alexandra Navrátilová. V ní zařadila Zíbrta do kontextu české historiografie a upozornila na hluboké osobní předpoklady, jež ho předurčily k vědeckému zájmu o kulturně-historický vývoj českého národa a vynesly do role neúnavného sběratele materiálu, v němž tento vývoj jednou provždy zanechal své stopy. Sama pak považuje Zíbrtovy *Veselé chvíle v životě lidu českého* za vrcholné dílo v kontextu české etnologie: „V badatelském úsilí, orientovaném na obřadní kulturu, se v české etnologii nesetkáme s tak bohatě dokumentovaným dílem širokého tematického a regionálního záběru. Zíbrt zachoval sdělný, barvitý a působivý obraz rituálů, které prostupovaly život minulých pokolení, a zároveň zpřístupnil čtenářům pramenný materiál, který podává svědectví o konturách české národní kultury v minulosti, o jejich zdrojích i o širších, zejména evropských a slovanských souvislostech.“⁴⁴

Publikace je přínosem nejen pro odborníky a specialisty z kulturní historie, etnografie, folkloristiky a historické antropologie, ale vzhledem k popularizační formě, kterou autor zvolil, systematickému a přehlednému zachycení dílčích momentů lidové zábavy a k citlivé kompozici, která respektuje jednotlivé fáze roku, koloběh přírody i lidského života, systém církevních svátků, ale také systém polních prací a domácích činností, je přístupná i nejšířšímu čtenářskému publiku. Nenásilně totiž zohledňuje pradávnu lidskou přirozenost, jakou je i v dnešní době potřeba souznít s přírodou a žít podle jistého harmonického řádu, být jeho nedílnou součástí.

3 ALEXANDRA NAVRÁTILOVÁ, *Předmluva*, in: Čeněk Zíbrt, *Veselé chvíle v životě lidu českého*, Praha 2006, s. 9–10.

4 A. NAVRÁTILOVÁ, *Předmluva*, s. 10.

Zíbrtův podrobný výklad nejrůznějších zvyků, obyčejů, způsobů zábavy a lidových her reflektuje chování venkovského lidu spojené s prožíváním prázdnků, masopustu, Velikonoc, letnic, obžinek, podzimu a Vánoc. Poslední oddíl *Na tom našem dvoře* je věnován obřadům a zvykům spojeným se slavnostními popravami kohouta, housera, kačera, beránka, kozla a vepřka. Každá z uvedených částí knihy je samostatným celkem, který však ve spojení s ostatními částmi nabývá vyššího významu právě onou příslušností k harmonickému řádu přírody, k vyššímu řádu božímu, ale i k celku života venkovského lidu a jeho kultury, v nichž přetrvávají pozůstatky dávných pohanských rituálů a magických představ, jež byly kultivovány křesťanstvím a přetaveny rolnickými aktivitami venkovského lidu. Liturgický rok se tak odehrával v souladu s rokem zemědělským, což umožňovalo lidovým vrstvám uspokojit potřebu důstojného slavení i dravého veselí.

Součástí publikace jsou ukázky písní, koledí, říkanek i četná vyobrazení, která dotvářejí celkový Zíbrtem rekonstruovaný obraz venkovské zábavy od dob nejstarších až do doby vzniku díla. Četné pasáže mohou sloužit rovněž jako návod k oživení polozapomenutého nebo docela zapomenutého zvyku. Na mnoha místech autor zachytil i krajové varianty. Bohatství prezentovaného materiálu pak může mnohé čtenáře přivést k úvaze nad permanentním základem, který v dějinách přechází po celá staletí z generace na generaci v takřka nezměněné podobě. Jde o způsoby myšlení, chování, prožívání, jimiž lidé reagují v analogických situacích, jimiž zaujímají svůj vztah ke stále stejným věcem, k nimž sahají jaksi nevědomě, neboť jsou součástí jejich kolektivního vědomí.

Zíbrt tak ve svém díle zachytil nepochybně onu část lidské minulosti, jež se měla stát předmětem kulturních dějin: jevy hromadné, opakující se, společné velkým kolektivům, jakým nepochybně venkovská společnost byla. Avšak v souladu se svým programovým spisem nedospěl ani zde k nějakému abstraktnímu výkladu. Pečlivě nasbíraný materiál utřídil, systematicky uspořádal a srozumitelnou formou vyložil. Obecnější souvislosti pouze stručně naznačil, např. ve výkladu o zábavách spojených s oslavou letnic upozorňuje, že „donedávna udržoval se v lidovém podání evropském starodávný obyčej (...) že chasa přestrojí se za krále a královnou, ovine se stromovou kůrou, okrášlí květinami. Královská družina napodobuje zvláštními obřady svatbu krále s královnou. Hledají ženicha ‚krále‘ pro králku a naopak. Chodívají s průvodem po domech, prosí o dárky, chválí i haní hospodáře, jeho rodinu, čeleď. Slavnost bývá ukončena stíháním prchajícího krále, koňskými závody a hrozením samotného krále do vody nebo alespoň ‚utopením‘ vycpaného hastruše. To je asi základ lidové slavnosti prastaré a všeevropské o letnicích.“ (s. 273) Pak již přistupuje k výkladu jednotlivých způsobů zábavy, zvyků a obyčejů, které byly v souvislosti s oslavou letnic po staletí realizovány obyvatelstvem Čech a Moravy. Obvykle se nezabývá hledáním jejich původu a omezuje se pouze na konstatování, že je to *hodně starý zvyk*, popř. *pradávný obyčej*. Svůj výklad dopl-

ňuje rovněž citacemi z pramenů, které dokládají provozování sledovaných zvyků a obyčejů. Autentičnost textu posiluje rovněž důsledné zachovávání dialektu v místech, kde autor využívá v literatuře dochované záznamy ústní lidové slovesnosti nebo vychází z vlastního terénního sběru.

Rozsáhlá publikace *Veselé chvíle v životě lidu českého* je tak barvitým a podrobným obrazem *speciálních kulturních dějin*, jak je Zíbrt vymezil ve své teoretické studii o kulturní historii. Stále udivuje nejen množstvím nasbíraného materiálu, ale především jeho rozmanitostí, kterou však lze ukáznit a uspořádat v duchu vyššího harmonického řádu: božího, přírodního, sociálního atp. Autor tak nejlépe právě ve svém díle dokazuje onen zásadní, avšak na konci 19. století sporný moment kulturní historie, že totiž tato disciplína má nejen svůj předmět, dohledatelný v pramenech, jež pozitivistickou historií zůstávaly opomíjeny, ale především i svůj smysl, neboť přispívá k poznání dějin v jejich celistvosti, neboť odkrývá vlastní jádro historického procesu.

Vydání Zíbrtovy práce *Veselé chvíle v životě lidu českého* pak velmi dobře zapadá do kontextu současné české historiografie, která se vyznačuje nejen zájmem o kulturní historii a jejím systematickým rozvíjením, ale rovněž zájmem o osobnost Čenka Zíbrta jako jejího zakladatele v českém vědeckém prostředí, jak ukazuje nedávný počín jihočeských historiků v podobě vědeckého symposia a následně i sborníku *Čeněk Zíbrt a kulturní historie*.⁵

Veronika Středová

5 *Čeněk Zíbrt a kulturní historie*, (ed.) DAGMAR BLÜMLOVÁ, České Budějovice 2003.